

FI DE PARTIDA: DUCHAMP, ELS ESCACS I LES AVANTGUARDES

Dossier de premsa

29.10.2016—22.01.2017
Fundació Joan Miró

Fundació Joan Miró

* Barcelona

Fundación **BBVA**

«Avui em conformo a jugar. Encara sóc una víctima dels escacs. Tenen tota la bellesa de l'art i molt més. No es poden comercialitzar. Els escacs són més purs que l'art en la seva posició social. Les peces dels escacs són les majúscules de l'alfabet que dóna forma als pensaments; i aquests pensaments, tot que componen un disseny visual al tauler, expressen la seva bellesa de forma abstracta, com un poema. [...] He arribat a la conclusió que, si bé no tots els artistes són jugadors d'escacs, tots els jugadors d'escacs són artistes.»

Marcel Duchamp. Conferència impartida
davant del banquet de la New York State Chess Association el
1952

Índex

Nota de premsa	3
Comissari	9
Plànol de l'exposició	12
Àmbits de la mostra i selecció d'obres	13
Llista completa d'obres	28
Artistes i procedència de les obres	35
Publicació	39
Activitats	39
Informació general	41

Nota de premsa

Fi de partida. Duchamp, els escacs i les avantguardes

Fundació Joan Miró

29 d'octubre de 2016 - 22 de gener de 2017

Inauguració: 28 d'octubre de 2016, 19 h

Comissari: Manuel Segade

Amb el patrocini de la Fundación BBVA

La Fundació Joan Miró presenta *Fi de partida. Duchamp, els escacs i les avantguardes*, una exposició que rellegeix la història de l'art modern a partir de la seva relació amb els escacs.

La mostra, patrocinada per la Fundación BBVA i comissariada per Manuel Segade, presenta els escacs com un leitmotiv continu de les avantguardes que, metafòricament, permet comprendre des d'una òptica innovadora i lúdica la història de l'art modern.

***Fi de partida. Duchamp, els escacs i les avantguardes* reuneix prop de vuitanta peces que inclouen pintures i escultures, moltes d'elles mai vistes a l'Estat espanyol, d'alguns dels artistes fonamentals del segle XX, procedents de les principals col·leccions públiques i privades d'Europa, Amèrica i el Pròxim Orient.**

Destaquen, entre d'altres, *La partida d'escacs*, de Marcel Duchamp, del Philadelphia Museum of Art, o l'oli *Gran tauler d'escacs*, de Paul Klee, de la Kunsthau de Zuric, així com peces procedents del Centre Pompidou o el Museu d'Israel i obres singulars de Kandinski, Sonia Delaunay o Mercè Rodoreda.

La selecció abasta un extens període que va des de 1910 fins a 1972 i inclou, a més, quatre *ready-mades* de Duchamp, així com una dotzena de jocs d'escacs històrics, alguns d'ells dissenyats per destacats artistes de l'avantguarda i els inicis de l'art conceptual, com Calder, Ernst, Noguchi o Yoko Ono, entre d'altres.

***Fi de partida. Duchamp, els escacs i les avantguardes* es completa amb una gran diversitat de documents originals, com ara llibres, cartells, fotografies, pel·lícules o registres sonors d'arxius internacionals públics i privats.**

Barcelona, 27 d'octubre de 2016. *Fi de partida. Duchamp, els escacs i les avantguardes* és una història de les avantguardes artístiques del segle XX fins als inicis de l'art conceptual explicada des d'un altre lloc: els escacs.

La Fundación BBVA patrocina aquest projecte impulsat per la Fundació Joan Miró, que ha disposat del treball curatorial del comissari Manuel Segade (A Coruña, 1977), historiador de l'art, actualment director del CA2M Centro de Arte Dos de Mayo de la Comunitat de Madrid.

Per Segade, la presència constant d'aquest joc en la vida i en l'obra d'alguns dels artistes fonamentals de la modernitat transcendeix l'anecdòtic i es converteix en un fil conductor que recorre els diferents *ismes*, ja sigui en forma de motiu, com a abstracció o, fins i tot, com a clau metafòrica per entendre la posició de l'avantguarda en la partida de la història de l'art.

L'escac de les avantguardes

Després de l'obertura i el mig joc, quan a l'escaquer hi queden ben poques peces dempeus, els escacs entren en la seva fase resolutiva: el fi de partida. S'ha teoritzat molt sobre aquest moment decisiu del joc. Marcel Duchamp (1887-1968), un artista clau en l'avantguarda, actor del gir conceptual que va donar lloc a l'art contemporani i, alhora, un apassionat escaquista, va escriure el 1932 un manual sobre finals de partida juntament amb el jugador Vitaly Halberstadt. El llibre, titulat *L'opposition et les cases conjuguées sont réconciliées*, proposava un sistema que superava l'antítesi entre els mètodes tradicionals de tancament i les noves teories que sorgien al voltant d'aquesta qüestió.

Fi de partida. Duchamp, els escacs i les avantguardes examina com aquesta voluntat de síntesi es reflecteix també en el propi projecte artístic de Duchamp i, per extensió, en les diferents estratègies que van adoptar les avantguardes davant de la tradició precedent en el seu avanç cap a l'art conceptual.

Marcel Duchamp i el salt del cavall

Els escacs, que històricament havien constituït un passatemps intel·lectual propi de les classes altes, assoleix el seu zenit a començaments del segle XX i s'estén a totes les capes socials per convertir-se en la forma de joc més respectada tant en l'àmbit públic com en el privat. En aquest context cultural es forma Marcel Duchamp, artista central de l'avantguarda, impulsor del traspàs de la plàstica figurativa a la crítica de la representació que tant va influir sobre els nous comportaments artístics de finals dels anys seixanta.

Tan gran era la seva afició a aquest joc que, el 1923, Duchamp va arribar a anunciar la seva retirada de la pràctica artística convencional «per jugar als escacs», un exercici intel·lectual que, en últim terme, considerava una forma d'art «més pur en la seva posició social». Per Duchamp, els escacs eren una activitat artística que li servia per mantenir una lògica oposicional, representada pel blanc i el negre de les peces; però, alhora, el tauler i les seves normes li permetien assolir una conciliació que tornava inútil la confrontació en el fi de partida. Segons Segade, entre ambdós pols del joc —antítesi o síntesi— és possible reconstruir la història de les avantguardes i l'escac al paradigma que van representar.

Agafant com a marc la cronologia vital de l'artista, *Fi de partida. Duchamp, els escacs i les avantguardes* planteja la hipòtesi dels escacs com un fons continu de les avantguardes històriques, «ja sigui com un oci intel·lectual, com una metàfora social, com un residu de la perspectiva convencional, com un espai per a la reflexió sobre el llenguatge, com un teatre capaç d'expressar la dramàturgia de la consciència, com un joc de guerra o com un tauler on qüestionar la convenció i la regla», apunta el comissari.

Sostenen el relat de l'exposició prop de vuitanta peces que inclouen pintures i escultures, moltes d'elles mai vistes a l'Estat espanyol, d'alguns dels artistes fonamentals del segle XX, procedents d'importantes col·leccions públiques i privades d'Europa, Amèrica i el Pròxim Orient. La selecció abasta un extens període que va des de 1910 fins a 1972 i reuneix, a més, quatre *ready-mades* de Duchamp, així com una dotzena de jocs d'escacs històrics, alguns d'ells dissenyats per destacats artistes de l'avantguarda i dels inicis de l'art conceptual. *Fi de partida. Duchamp, els escacs i les avantguardes* es completa amb una gran diversitat de documents originals, com ara llibres, cartells, fotografies, pel·lícules o registres sonors d'arxius internacionals públics i privats, que il·lustren i contextualitzen el paper dels escacs en el pas de les primeres avantguardes a les manifestacions pioneres de l'art conceptual.

Una partida en sis moviments

La mostra es desplega en sis àmbits. L'espai inicial, titulat *De l'oci familiar al quadre com a idea*, parteix dels escacs com a motiu en les pintures de gènere domèstic del postimpressionisme per desembocar en la invenció dels *ready-mades* per part de Marcel Duchamp, passant per les reflexions geomètriques del cubisme i la seva utilització del tauler com a element regulador en la composició del quadre. En aquesta sala s'exposen, entre d'altres, obres de Jean Metzinger, Jean Crotti i el mateix Duchamp, del qual destaquen l'oli de 1910 *La partida d'escacs*, procedent del Philadelphia Museum of Art, i el *ready-made Trébuchet*, procedent de les col·leccions del Museu d'Israel, que juga en el títol amb el nom d'una coneguda maniobra d'escacs.

L'exposició avança cap a un segon àmbit titulat *Els escacs i l'art per al poble*, que dóna compte de com, en l'esdevenir utòpic del constructivisme rus, els escacs es van convertir en un element d'educació i oci per a la classe obrera. Al mateix temps, en els ensenyaments de la Bauhaus, com a part d'un programa per dissenyar el quotidià, el joc va adquirir un caràcter renovat i abstracte.

Sobresurten en aquest espai tres peces d'especial rellevància: l'oli de 1937 *Gran tauler d'escacs*, de Paul Klee, arribat de la Kunsthau Zurich; el quadre *Vestits simultanis (Tres dones, formes i colors)*, de Sonia Delaunay, procedent del Museu Thyssen-Bornemisza de Madrid, així com *Línia completa* (1923), de Vassili Kandinski, de la Kunstsammlung Nordrhein-Westfalen, a Düsseldorf.

L'espai psicoanalític del tauler, tercera secció de la mostra, examina com, en mans dels surrealistes, els escacs es converteixen en un mètode d'anàlisi: «un escenari per a la batalla dels gèneres i un espai de subversió de les pròpies lleis del seu tauler-món», en paraules de Segade. Aquesta sala reuneix, entre d'altres, peces de Man Ray, Muriel Streeter o Mercè Rodoreda, en la seva faceta com a pintora, de qui s'exhibeixen dues obres sobre paper dels anys cinquanta.

Completa aquest espai la projecció del mític film de René Clair *Entr'acte*, en què Duchamp i Man Ray disputen una accidentada partida d'escacs.

A continuació destaquen dues peces que il·lustren el vincle d'amistat que va unir Marcel Duchamp i Joan Miró: una corbata firmada a mode de *ready-made* que Duchamp va regalar a Miró el 1947 a Nova York amb motiu del seu aniversari, i la *Boite-en-valise*, una de les obres mestres de Duchamp, que la seva vídua va donar a la col·lecció Homenatge a Joan Miró, el fons d'art modern de la Fundació Joan Miró constituït com a tribut a l'artista.

Durant els episodis bèl·lics que van agitar Europa als anys trenta i quaranta, els escacs es van convertir en un element clau de propaganda nacional i en una metàfora del triomf en la batalla. En el seu quart àmbit, sota el títol *El joc de la guerra*, l'exposició explora de quina manera els escacs es transformen en un vehicle especialment sofisticat per treballar la psicologia social en temps de guerra. Aquest espai també planteja com les migracions derivades de la guerra van provocar la propagació de la cultura escaquística en l'avantguarda internacional. És el cas, per exemple, de Maria Helena Vieira da Silva, portuguesa establerta a París, que fugí al Brasil durant aquest període i allà concep el quadre *La partida d'escacs* (1943), que s'exposa en aquesta sala procedent de les col·leccions del Centre Pompidou.

Als anys quaranta, el propi imaginar dels escacs es convertiria en un dels temes de treball dels artistes més importants d'aquell temps, fins al punt d'arribar a dissenyar els seus propis jocs i esborrar, així, el límit entre els escacs i l'obra d'art. La major part d'aquests treballs es van exhibir en una exposició organitzada per Julien Levy, Max Ernst i Marcel Duchamp el 1944 a Nova York. El penúltim apartat de l'exposició —*La imatge dels escacs*— és un homenatge a aquella

mostra històrica, de la qual recull el títol, i reuneix alguns dels jocs més destacats: taulers i peces avantguardistes firmats per Max Ernst, Alexander Calder o Isamu Noguchi, entre d'altres.

L'arrencada de l'art conceptual va tenir en els escacs una de les seves bases: poc abans de la seva mort, Duchamp passa el testimoni del seu treball a partir de la seva última aparició pública en una *performance* escaquística amb John Cage el 1968. Des d'allà comença una nova història, una nova partida, que passa per l'art pop i el Fluxus amb la Guerra Freda com a teló de fons. L'últim espai de la mostra, *Els escacs als inicis de l'art conceptual*, inclou la gravació d'aquella *performance*, així com una selecció d'obres dels pioners de l'art conceptual inspirades en els escacs i firmades, entre d'altres, per Takako Saito, George Maciunas o Yoko Ono. Cal esmentar també en aquest àmbit dos *ready-mades* dels anys seixanta, especialment *Hommage à Caissa*, de 1965, procedents de les col·leccions del Museu d'Israel.

El projecte expositiu es completa amb un programa d'activitats específic i una publicació que inclou el text curatorial del comissari Manuel Segade, que recorre els diferents àmbits de l'exposició; un assaig d'Adina Kamien-Kazhdan, conservadora d'art modern del Museu d'Israel, entorn d'*Échiquier surréaliste*, el mític collage fotogràfic de Man Ray exposat al tercer àmbit de l'exposició, i un article de l'escriptora i catedràtica d'art contemporani Estrella de Diego, que aprofundeix en la fascinació que els escacs van suscitar en els artistes i intel·lectuals més destacats de l'avantguarda.

La mostra s'inaugura el proper 28 d'octubre de 2016 a les 19 h i es podrà visitar fins el 22 de gener de 2017 a la Fundació Joan Miró.

Fi de partida. Duchamp, els escacs i les avantguardes pretén exposar, segons Manuel Segade, «la història de les avantguardes a través d'“un joc anomenat llenguatge” disposant el projecte modern sobre un tauler que permeti explicar, des d'un altre lloc, el pas de les primeres avantguardes a les manifestacions pioneres de l'art conceptual». El visitant entrarà en joc per confrontar, des d'una òptica innovadora i lúdica, la història de la modernitat convertida en una peça sobre el tauler de l'art.

*«L'oposició és un sistema que permet dur a terme tal o tal operació.
Les caselles conjugades és el mateix que l'oposició, però es tracta
d'una invenció més recent a la qual s'ha donat un nom diferent.
Naturalment, els defensors de l'antic procediment s'estaven
barallant contínuament amb els del nou. Vaig afegir “reconciliats”
perquè vaig trobar un sistema que suprimia l'antítesi.*

*Ara bé, els finals de partida en què es juga això [...] no es presenten
més que una vegada a la vida. Es tracta de problemes de possibles
finals de partida, però tan rars que gairebé són utòpics.»*

Marcel Duchamp a Pierre Cabanne,
Conversaciones con Marcel Duchamp

Comissari

Manuel Segade durant el muntatge de la mostra
Foto: Pere Pratdesaba

Manuel Segade (A Coruña, 1977) és llicenciat en Història de l'Art per la Universidad de Santiago de Compostela. Des de 1998 treballa en fragments d'una història cultural de les pràctiques estètiques de finals del segle XIX, entorn de la producció d'una subjectivitat somàtica i sexualitzada, tema sobre el qual va publicar l'assaig *Narciso Fin de Siglo* (Melusina, 2008).

Durant el 2005 i el 2006, va ser coordinador de continguts de Metrònom - Fundació Rafael Tous d'Art Contemporani de Barcelona. Com a comissari independent ha realitzat *La construcció del espectador* per a la Fundación Luis Seoane d'A Coruña (2003); el

Museu Miquel Casablanques (MICA), un museu efímer d'art emergent a Barcelona (2006) programat juntament amb David Armengol, i diferents projectes diagnòstic que investiguen sobre la possibilitat de produir una comunitat social efectiva i crítica mitjançant la cultura contemporània, com *Interferències'06* a Terrassa.

Entre 2007 i 2009 va ser comissari al Centro Galego de Arte Contemporánea de Santiago de Compostela, on va realitzar exposicions individuals de Susan Philipsz (2007), Carme Nogueira (2008) i Clemens von Wedemeyer (2008), i les col·lectives *Situación* (2008), *Pequena Historia da Fotografía* (2009) i *Familiar Feelings. Sobre o grupo de Boston* (2009). Entre 2010 i 2011 va programar el cicle *En Casa* per a La Casa Encendida, a Madrid, amb Rubén Grilo, Bestué / Vives, Tris Vonna-Michell i Alexandre Singh.

Per al Centre d'Art La Panera, va realitzar el maig de 2011 *La qüestió del paradigma*, sobre les genealogies de l'escena de l'art emergent a Catalunya.

El febrer de 2012 va presentar la selecció de galeries joves per a *Opening* a ARCO i al juny va inaugurar *Madrid subterráneo*, una exposició individual de l'artista Lara Almarcegui al CA2M Centro de Arte Dos de Mayo de la Comunitat de Madrid.

Des d'aleshores ha realitzat projectes expositius per a ARCO, MUSAC, la Bienal de Cuenca (Equador), Pavillon Vendôme (París, França) o TENT (Rotterdam, Països Baixos).

A la Fundació Joan Miró va comissariar l'exposició *Haver fet un lloc on els artistes tinguin dret a equivocar-se. Històries de l'Espai 10 i l'Espai 13*, una mostra que repassava trenta-cinc anys de programació regular d'art emergent en aquest espai experimental, laboratori d'artistes i comissaris a escala internacional.

També ha realitzat una tasca docent en programes internacionals ensenyant pràctiques comissarials a diferents cursos de postgraus i màsters, com ara Honours in Curatorship de la Michaelis School of Fine Art a Ciutat del Cap (Sud-àfrica), el Programa d'Estudis Independents del MACBA o les Session 24 i Session 25 de l'École du Magasin de Grenoble (França) de 2014 a 2016.

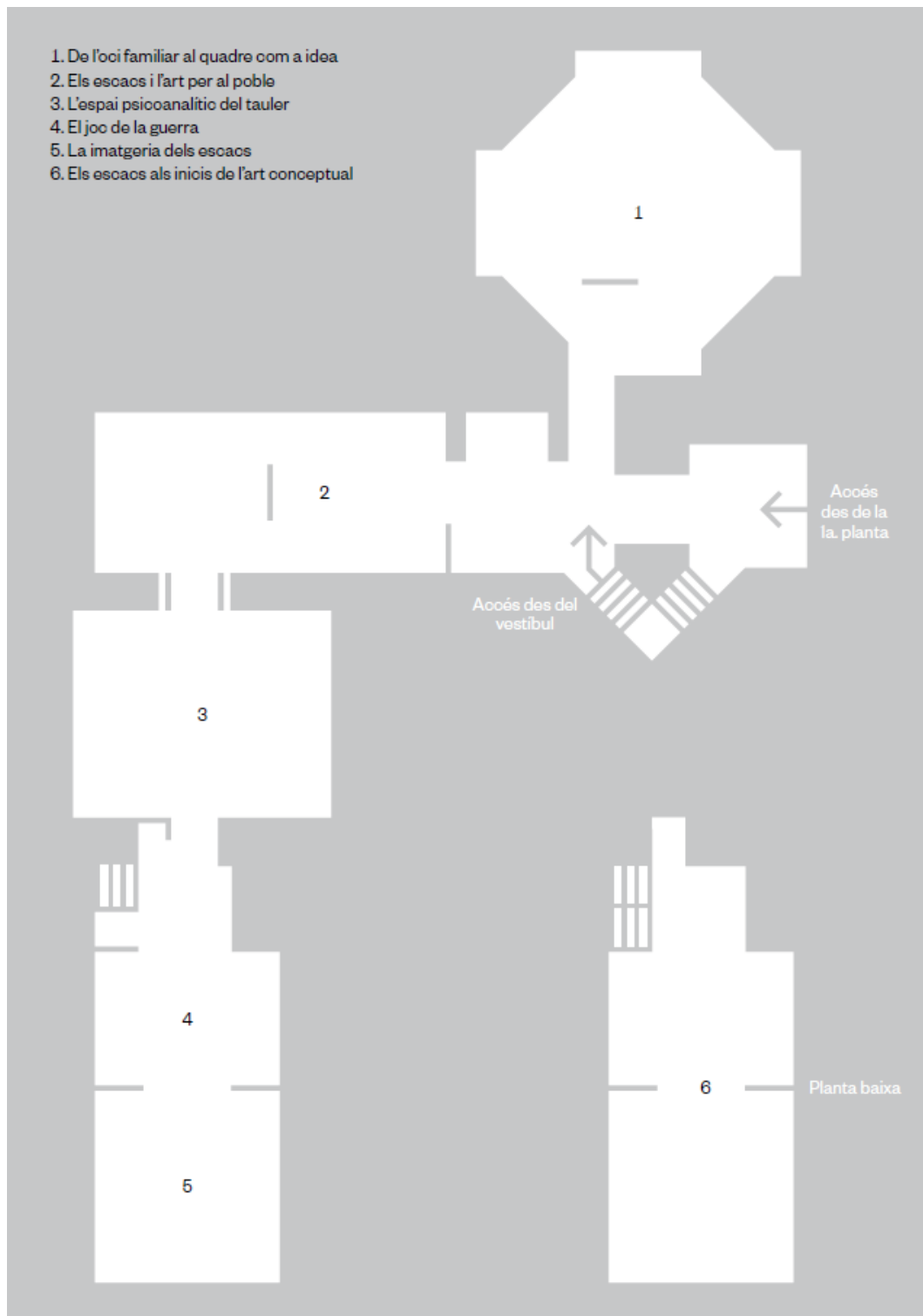
En els seus últims projectes intenta oferir formes d'aproximació gestual al comissariat com a modes de distribució discursiva, en formats de pedagogia i educació i en accions curatorials properes a la *performance*.

Actualment resideix a Madrid i és director del CA2M Centro de Arte Dos de Mayo de la Comunitat de Madrid.

«Quan fas una partida d'escacs, és com si esbossessis alguna cosa, o com si construïssis la mecànica que et portarà a guanyar o a perdre. L'aspecte competitiu de l'assumpte no té cap importància, però el joc en si mateix és molt, molt plàstic, i això és probablement el que em va atraure.»

Marcel Duchamp, *Escritos / Duchamp del signo, seguido de Notas*

Plànol de l'exposició

Àmbits: extracte del text curatorial i selecció d'obra

1. De l'oci familiar al quadre com a idea

Des dels seus orígens a l'antiguitat, els escacs van constituir un exercici intel·lectual i una preparació moral per a la guerra, és dir, un signe de classe i de poder. Constituïdes les seves olimpíades el 1983, al llindar de la modernitat, els escacs havien esdevingut a Europa un esport intel·lectual seriós, i la seva pràctica proliferava tant en els espais domèstics de trobada de l'alta societat com en els nous espais públics per a l'oci popular.

En aquells mateixos anys, Duchamp comença a renovar la seva plàstica després de conèixer les primeres obres fauvistas de Matisse, que en aquella època es complaïa en el tema familiar, en el qual els escacs eren un element fonamental de comunicació entre generacions i gèneres en el camp domèstic de la burgesia. A *La Partie d'échecs* [La partida d'escacs] de 1910, sota la influència del marc de l'oci familiar i una paleta heretada de Cézanne, Duchamp presenta els seus germans Jacques Villon i Raymond Duchamp-Villon jugant als escacs, al costat de les seves cunyades Gaby Villon, asseguda a la taula, i Yvonne Duchamp-Villon, ajaguda a l'herba. En aquesta escena familiar i campestre el fons comença a perdre importància i cedeix protagonisme al tema principal: la concentració en el joc.

És precisament en l'ambient artístic de Puteaux, on els Duchamp es van apropar al cubisme que practicaven els seus veïns Jean Metzinger, Albert Gleizes o Fernand Léger als seus estudis, freqüentats també per escriptors com Guillaume Apollinaire o el matemàtic Maurice Princet. Raymond Duchamp-Villon va realitzar, el 1914, una escultura relacionada amb els primers dissenys en el seu entorn familiar de peces per a uns escacs moderns [...]. Influenciat pel dinamisme futurista i per les investigacions fotogràfiques sobre el moviment d'Eadweard Muybridge i Étienne-Jules Marey, la seva fusió del cavall amb una màquina mòbil constituïa una aegantada peça de tauler que remet a aquella bellesa del moviment en el joc de què parlava Duchamp. En el mateix moment, Metzinger retrata un soldat fumant i jugant, en un cubisme de plans geomètrics superposats, cristal·litzats.

Aquestes vies de reflexió sobre la quarta dimensió, amb la introducció d'elements reals en el quadre, contextualitzen la invenció dels *ready-made* per part de Duchamp [...]. Precisament, *Trébuchet* [Trampa] és una de les poques obres que fan referència de forma directa a una maniobra dels escacs: una posició determinada dels peons que obliga l'altre jugador a perdre una peça, sigui quina sigui la seva decisió de moviment, amb l'esperança de veure'l «ensopegar» (*trébucher*) més endavant.

Marcel Duchamp

La Partie d'échecs [La partida d'escacs], 1910

Oli damunt tela

114 x 146,5 cm

Philadelphia Museum of Art: The Louise and Walter Arensberg Collection, 1950

© Marcel Duchamp, VEGAP, 2016

Jean Metzinger

Le Soldat à la partie d'échecs [Soldat jugant als escacs], c. 1915-1916

Oli damunt tela

81,3 x 61 cm

Préstecc del David and Alfred Smart Museum of Art, The University of Chicago; donació de John L. Strauss, Jr. en memòria del seu pare, John L. Strauss

© Jean Metzinger, VEGAP, 2016

Marcel Duchamp

Trébuchet [Trampa], 1917 (rèplica de 1964)

Ready-made assistit: penjador

19 x 100,1 x 11,6 cm

Col·lecció Vera i Arturo Schwarz d'Art Dadaista i Surrealista del Museu d'Israel, Jerusalem

© Marcel Duchamp, VEGAP, 2016

Raymond Duchamp-Villon

Le Cheval [El cavall], 1914

Guix

45 x 40,5 x 26,5 cm

Musée de Grenoble, França

2. Els escacs i l'art per al poble

Mentre Duchamp es convertia a Buenos Aires —on s'havia instal·lat el 1919— en un «fanàtic dels escacs» que jugava de nit i dormia de dia, en el cor de l'avantguarda europea artistes com Piet Mondrian, Juan Gris o Fernand Léger practicaven la confusió entre quadre i tauler. Els escacs es convertien en un espai formal a reinterpretar com a exercici una vegada i una altra, un motiu que permetia donar un ordre a l'abstracció; un objecte teòric que representava per al cubisme el que el *mazzocchio* havia suposat per a la perspectiva en el Quattrocento. D'aquest caràcter formal en dóna testimoni Duchamp quan explica que els escacs «no tenen una finalitat social. Això és el més important».[Pierre Cabanne, *op. cit.*, 2013, p. 15.].

En canvi, fou justament aquesta finalitat social la que va definir el bloc ideològic que començava a forjar-se a la Rússia postrevolucionària. Si bé era un passatemps burgès molt vinculat a la vida dels cafès, els herois de la Revolució Russa van contribuir amb la seva afició a la difusió dels escacs a la nova Unió Soviètica —Lenin, Trotski o Tolstoi van ser grans jugadors—. En una de les primeres articulacions públiques de la nova estètica del comunisme, al Pavelló Soviètic de l'Exposició Universal de París del 1925 dissenyat per Konstantín Mélnikov, Aleksandr Rodtxenko va presentar un «club per a treballadors» que incloïa una taula amb cadires per al joc dels escacs de l'obrer; en ella el blanc habitual és substituït pel vermell, el color de la Revolució. En la maquinària de comunicació revolucionària, la instrucció dels escacs apareixia com una de les formes d'educació social del nou ordre polític.

A Europa, aquesta visió sociopolítica dels escacs va tenir el seu correlat a l'escola de la Bauhaus, punt fonamental de contacte entre l'art i la millora social a les avantguardes, que plantejava per primera vegada a Occident la possibilitat que el disseny i la idea de projecte constituïssin el centre d'una activitat interdisciplinària amb la qual revolucionar l'entorn vital de la societat contemporània. Per als seus ensenyaments en plàstica l'escola, tenia els artistes Vassili Kandinski i Paul Klee. El primer, professor de pintura, havia estat un dels pares de l'abstracció pictòrica i introduïa motius escaquitzats com a elements compositius i pautes formals de treball. L'escaquer és un element clau de la seva síntesi formal dels elements del quadre, que teoritza a mitjan anys vint a Dessau. Per la seva banda, Klee va realitzar durant els anys trenta una sèrie de reflexions plàstiques sobre esquemes d'escacs. El rei vermell de l'*Überschach* [Superescacs], que s'alça triomfant sobre l'última peça capturada del contrincant, sembla remetre a la seva posició enfront del nacionalsocialisme alemany, que l'havia obligat a tornar a la seva Suïssa natal el mateix any que centenars de les seves obres eren retirades de les sales d'exposicions alemanyes per ser «art degenerat».

A París, epicentre encara de la modernitat mundial, la influència dels escacs en la decoració travessava tota la producció art déco, que va tenir en l'escaquer blanc i negre una de les seves icòniques referències de gust. L'artista d'origen rus Sonia Delaunay va crear peces de vestuari «simultànies» explorant la reducció del cos a formes geomètriques circulars, paral·lelepípediques o a un damer en combinacions dinàmiques de color, seguint l'estètica del *patchwork* per aconseguir una exterioritat radical del fragment. La seva gran troballa fou portar la reproductibilitat dels seus teixits a una gran escala industrial, buscant democratitzar les formes de l'avantguarda en la vida quotidiana.

Paul Klee

Überschach [Gran tauler d'escacs],
1937

Oli damunt tela
121 x 110 cm
Kunsthaus Zürich, Suïssa

© Paul Klee, VEGAP, 2016

Wassily Kandinsky

Durchgehender Strich [Línia transversal], 1923

Oli damunt tela
141 x 202 cm
Kunstsammlung Nordrhein-
Westfalen, Düsseldorf. Donació de
Westdeutscher Rundfunk, 1967

© Vassily Kandinsky, VEGAP,
2016

(* Imatge no disponible per a difusió
en internet)

Michel Aubry

L'Échiquier [El tauler d'escacs], 2000
Fusta pintada, dos llengüetes
114,5 x 188,5 x 93 cm
Col·lecció Frac des Pays de la Loire,
Carquefou, França

Sonia Delaunay

Les Robes simultanées (Trois femmes, formes et couleurs) [Vestits simultanis (Tres dones, formes i colors)], 1925
Oli damunt tela
146 x 114 cm
Museo Thyssen-Bornemisza, Madrid

Josef Hartwig

Bauhaus-Schachspiel (Modell I) [Escacs de la Bauhaus (Model I)], 2007
Reedició del joc d'escacs original de 1923
Museu del Joguet de Catalunya, Figueres

© Josef Hartwig, VEGAP, 2016

3. L'espai psicoanalític del tauler

Entre el 1923 i el 1933, Duchamp va participar en campionats d'escacs a tot Europa, fins que després de diversos triomfs respectables, inclòs el campionat d'escacs de Normandia l'any 1924, la Federació Francesa d'Escacs va atorgar-li el títol de Mestre dels Escacs. El 1933, havent competit en vint-i-quatre tornejos internacionals, fou seleccionat com a membre de l'equip nacional francès per a la 5a Olimpíada d'Escacs a Folkestone, Anglaterra. La seva pobra classificació el portaria a anar reduint gradualment la intensitat de la seva participació en competicions públiques. En aquest canvi de rumb, Duchamp va realitzar cartells per a algunes competicions i va començar la seva producció «literària» sobre els escacs. [...] La seva obra literària més significativa fou el llibre realitzat amb el jugador Vitaly Halberstadt, *L'opposition et les cases conjuguées sont réconciliées* [L'oposició i les caselles conjugades es reconcilien], una recopilació de jugades estranyes, gairebé impossibles o utòpiques, que no apareixen mai més d'una vegada a la vida d'un jugador.

Prova de la seva importància és que va realitzar la seva *Boîte du 1932* [Caixa de 1932], la primera de les seves caixes, amb els apunts, proves i diagrames de preparació d'aquesta edició. Dues caixes més, la *Boîte-en-valise* [La caixa a la maleta] i la *Boîte verte* [La caixa verda], dues de les seves obres mestres, van ser produïdes en els anys en què, segons afirmava André Breton al *Second manifeste du surréalisme* [Segon manifest del surrealisme, 1930], Duchamp havia deixat l'art per jugar als escacs, una llegenda que ja no l'abandonaria.

Aquells anys de dedicació professional de Duchamp als escacs coincideixen amb els anys del triomf de la psicoanàlisi i del surrealisme. Entre els surrealistes aficionats als escacs figuraven també René Magritte, Max Ernst i Man Ray. A les seves obres comencen a permeabilitzar-se la metàfora de la vida com a joc i la subjectivitat com un combat en oposició contra un mateix —idees centrals que els escacs permetien vehicular—, però també una visió sexual o una cartografia del disseny associada dels moviments de contrincants en el tauler, on la relació clau es produeix entre el rei i la reina o en l'existencialisme solitari del peó.

Les dones surrealistes van centrar la seva visió del tauler en els temes pioners de gènere. Muriel Streeter, pintora surrealista americana i muller del marxant de Duchamp, Julien Levy, va realitzar a *The Chess Queens* [Les reines dels escacs, 1944] un retrat velat d'ella mateixa i Dorothea Tanning, també pintora i muller de Max Ernst, ironitzant sobre la passió dels cavalls masculins i la captura dels peons, en referència a la seva posició secundària en el grup surrealista enfront dels seus marits.

També l'escriptora catalana Mercè Rodoreda es va abocar durant la seva estada a París i Ginebra als anys cinquanta a una producció pictòrica caracteritzada per la influència de Paul Klee, en la qual l'espai geomètric es trenca en delicades composicions en què els escacs s'introdueixen com una figura retòrica que ritma la lectura del quadre.

Muriel Streeter

The Chess Queens [Les reines dels escacs], 1944

Oli damunt tela

34,3 x 45,1 cm

Wadsworth Atheneum Museum of Art, Hartford, C.T. Donació de David E. Austin

René Magritte

Le Géant [El gegant], 1937

8,8 x 6 cm

Fotografia argèntica

Col·lecció privada. Cortesia de la Galerie Brachot, Brussel·les

© René Magritte, VEGAP, 2016

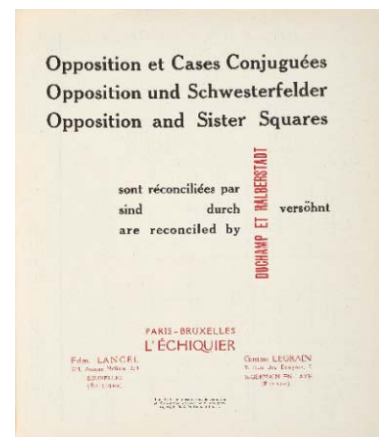
Marcel Duchamp i Vitaly Halberstadt

L'opposition et cases conjuguées sont réconciliées [L'oposició i les caselles conjugades es reconcilien], L'Échiquier, Brussel·les, 1932

Llibre

Biblioteca, Centro de Documentación y Archivo del Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofía, Madrid

© Marcel Duchamp, VEGAP, 2016

Man Ray

Échiquier surréaliste [Escaquer surrealista], 1934

Collage. Gelatina de plata
46 x 30,2 cm

Col·lecció Vera i Arturo Schwarz d'Art
Dadaista i Surrealista del Museu
d'Israel, Jerusalem

© Man Ray, VEGAP, 2016

Mercè Rodoreda

Sense títol (Composició IX), 1954

Aiguada damunt paper
48 x 38 cm

Família Borràs-Gras

© Mercè Rodoreda, VEGAP, 2016

4. El joc de la guerra

Durant els episodis bèl·lics que van agitar Europa als anys trenta i quaranta, els escacs es van convertir en un element clau de propaganda nacional i en una metàfora del triomf en la batalla. En aquells moments convulsos, els escacs experimenten una doble evolució: d'una banda, la contaminació avantguardista que havien proposat els seus nous formats atorga legitimitat a possibles modificacions, com si les seves formes fossin ja un llenguatge utilitzable per vehicular una exterioritat política contemporània aliena al joc en si mateix; d'altra banda, el joc arriba també a aquell període de guerres impregnat plàsticament dels traços de l'inconscient i es converteix en un vehicle especialment sofisticat per treballar la psicologia social.

De la importància simbòlica dels escacs durant la Segona Guerra Mundial en dona fe la invenció del Tak Tik, uns «escacs militars» en què les figures habituals són substituïdes per elements de guerra de l'exèrcit alemany.

Les migracions derivades de la guerra van provocar també la propagació de la cultura dels escacs en l'avantguarda internacional. Maria-Helena Vieira da Silva, portuguesa establerta a París, fugí a Brasil durant aquest període i allí concep un quadre en què els escacs combinen l'estètica cubista amb l'espai psicològic que els assigna el surrealisme.

Marcel Duchamp

Boîte-en-valise [La caixa a la maleta],
1935-1941

Caixa de cartró amb rèpliques en
miniatura, fotografies i reproduccions
en color d'obres de l'artista

40,5 x 38 x 10 cm

Fundació Joan Miró, Barcelona.

Donació d'Alexina Duchamp

© Marcel Duchamp, VEGAP, 2016

Wehrschach Tak-Tik. Joc militar
de taula

Reedició del joc original de 1938

19,5 x 19,5 x 4 cm

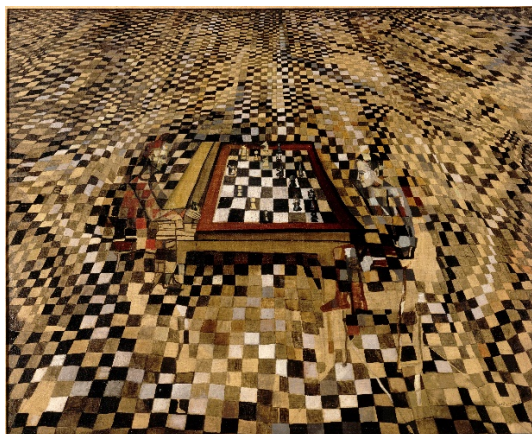
Maria-Helena Vieira da Silva

La Partie d'échecs [La partida
d'escacs], 1943

Oli damunt tela

81 x 100 cm

Centre Pompidou, París. Musée
national d'art moderne / Centre de
création industrielle. Compra de
l'Estat a l'artista, 1947

© Maria-Helena Vieira da Silva,
VEGAP, 2016

(*Consultar la disponibilitat
d'imatge per a mitjans)

5. La imatgeria dels escacs

The Imagery of Chess [La imatgeria dels escacs] fou una exposició organitzada per Julien Levy, Max Ernst i Marcel Duchamp, contrincants habituals al tauler, a la galeria novaiorquesa del primer. La mostra, celebrada el 1944, va suposar el punt àlgid de la connexió confessa entre l'art d'avantguarda i els escacs. Duchamp en va dissenyar el fullet, Dorothea Tanning la va documentar, i trenta-dos artistes van ser convidats a aportar-hi les seves obres. Alfred H. Barr Jr., aleshores exdirector del MoMA, i l'escenògraf Friedrich Kiesler van participar-hi amb la seva expertesa; altres artistes llavors desconeguts, com Robert Motherwell o Arshile Gorky, van aportar-hi obres bidimensionals; l'exposició incloïa la música de John Cage i Vittorio Rieti; Max Ernst, Man Ray, André Breton, Yves Tanguy, Isamu Noguchi o Alexander Calder oferirien els seus dissenys de tauler i peces. L'oferta plantejava un disseny funcional per a un joc la practicitat del qual era nul·la, i això fou, precisament, el que va atraure els artistes aficionats.

Els escacs de Calder destaquen pel seu ús de materials reciclats de l'estudi, com mànecs d'eines o restes metàl·liques, amb un tauler de llenç que es podia enrotllar fàcilment per fer-lo portàtil. Noguchi havia arribat recentment a Nova York, després de la seva experiència al camp de refugiats japonesos americans de Poston, Arizona, on el passatemps fonamental dels presoners era el joc dels escacs. Va realitzar un depurat disseny de taula amb diferents possibilitats d'alçària en què les caselles se substituïen per forats al tauler. Ernst va desenvolupar una complexa geometria que va entusiasmar Duchamp: va utilitzar les seves siluetes per al fullet de l'exposició i es va retratar en nombroses ocasions jugant amb aquests escacs. Man Ray va depurar també la seva geometria, en un clàssic dels escacs moderns que seguiria refinant en noves variacions fins al final de la seva vida.

Durant la inauguració es va jugar una partida a cegues amb el campió George Koltanowski, que ostentava el rècord del món en la seva modalitat. Tots van competir amb ell, en set partides simultànies per a les quals es van utilitzar els escacs exposats. Van perdre tots, excepte Kiesler, que va fer taules. A la partida es destruïa la presència del jugador, substituït pel ritual vocal de l'intèrpret, el mateix Duchamp, que recitava les jugades segons el codi dels escacs, amb números i lletres, al mestre, com una lletania. La insistència en l'eliminació de la sensació retiniana va convertir aquella *performance* en una fita documentada únicament per una imatge múltiple de Dorothea Tanning.

Dorothea Tanning

Chess Tournament at the Julien Levy Gallery, 6th January, 1945 [Campionat d'escacs a la Julien Levy Gallery, 6 de gener de 1945], 1945

Collage de tres fotografies fetes per Julien Levy
8 x 14 cm
The Destina Foundation, Nova York

© Dorothea Tanning, VEGAP, 2016

Max Ernst

Chess Set [Joc d'escacs], c. 1944

Fusta i pintura
45,7 x 45,7 cm
Calder Foundation, Nova York

© Max Ernst, VEGAP, 2016

Isamu Noguchi

IN-61 Chess Table [Taula d'escacs IN-61], 1944

Contraxapat de bedoll ebanitzat, aluminiu fos lacat i plàstic acrílic
49 x 68 x 67 cm
Col·lecció Vitra Design Museum, Weil am Rhein, Alemanya

© Isamu Noguchi, VEGAP, 2016

Alexander Calder

Chess Set [Joc d'escacs], c. 1944

Fusta i pintura
45,7 x 45,7 cm
Calder Foundation, Nova York

© Alexander Calder, VEGAP, 2016

6. Els escacs als inicis de l'art conceptual

El 1957 Éditions de Minuit publica a París *Fin de partie* [Fi de partida] de Samuel Beckett, una peça teatral en què els escacs serveixen com a metàfora estructural. Duchamp i Beckett, que havien entrat en contacte a París als anys trenta, van forjar la seva amistat freqüentant els cafès on es congregaven els millors jugadors d'escacs.

Una altra de les amistats que Duchamp va cultivar en aquells anys fou la de Joan Miró, a qui va regalar una corbata signada, un *ready-made*, pel seu aniversari, l'any 1947. Junts es van embarcar després en la publicació conjunta de *Demande d'emploi*, que es produiria pòstumament i que seria l'últim projecte editorial en què participaria Duchamp. Per al llibre, Miró va realitzar una sèrie de gravats, *Poèmes et chansons*, que mai van veure la llum en la publicació.

Marcel Duchamp va dissenyar en vida diversos jocs d'escacs que va començar a produir comercialment a finals dels anys cinquanta. Potser els més famosos són els escacs de butxaca que, traduïts a un sistema magnètic, encara es fan servir avui dia. Fou precisament un tauler el seu últim *ready-made*, titulat *Hommage à Caïssa* [Homenatge a Caïssa], amb el qual va honorar directament la musa dels escacs.

L'ús de si mateix com a figura icònica de personatges famosos, comprensible en el moment d'explosió de l'art pop, es plasma també en la seva iconografia de l'època, com demostra la imatge de 1963 del fotògraf de *Time* Julian Wasser, on Duchamp apareix jugant als escacs amb una dona despullada, l'artista Eve Babitz, davant del seu *Gran Vidre* a Pasadena i, així, fa literal el títol de l'obra. [*Mariée mise à nue par ses célibataires, même*; La núvia despullada pels seus solters, àdhuc].

L'última aparició pública de Duchamp com a artista es va produir el 1968, a la *performance* musical *Reunion* [Reunió], dirigida per John Cage, al *Sightssoundsystems*, el festival d'art i tecnologia de Toronto, i en la qual participaven tots dos juntament amb els músics David Tudor, Gordon Mumma i David Behrman. L'escena consistia en un tauler d'escacs, connectat a un sintetitzador que emetia sons per vuit altaveus a mesura que s'efectuava el moviment de les peces. S'hi van jugar dues partides: a la primera Duchamp va guanyar Cage en mitja hora; a la segona Cage va competir amb Teeny, i després que s'interrompés el joc, la partida va acabar a Nova York al cap de cinc dies, amb Teeny com a guanyadora. L'artista d'origen japonès Shigeo Kubota va documentar en vídeo l'acció.

Les actituds avantguardistes duchampianes van ser represes pel moviment Fluxus, que les va dur no obstant a un terreny social de consum i a una voluntat pública d'acció. Amb un major grau de violència simbòlica a mesura que avançaven els anys seixanta, els artistes havien començat així a contestar l'entorn conservador de propaganda generat durant la Guerra Freda, en què tots dos blocs van utilitzar els escacs com una manera de construir ideologia. El fundador del moviment, Georges Maciunas, va realitzar jocs lúdics impregnats d'actituds neodadaistes, com els que va crear juntament amb l'artista japonesa Takako Saito: *Grinder Chess* [Escacs molinet] i *Spice Chess* [Escacs d'espècies].

Però fou Yoko Ono, una altra artista japonesa establerta als Estats Units, qui va aportar la metàfora escaquística més acabada de la seva època, alhora que es convertia en pionera del conceptualisme i en parella de John Lennon, a qui precisament havia conegut a l'exposició *WAR IS OVER (if you want it)* [LA GUERRA S'HA ACABAT (si vols)] a l'Indica Gallery de Londres el 1966, on l'artista va presentar una sèrie d'escacs totalment blancs. La partida de la Guerra Freda s'hi deixa en un suspens que el títol explicita: *Play It By Trust* [Juga amb confiança]. Uns escacs sense marca visual del rival, basats en la confiança mútua, que qüestionen la ceguesa de la norma i plantegen un estat de taules permanent en què la noció mateixa de competència és abolida.

Marcel Duchamp va morir el 2 d'octubre de 1968. El seu obituari a *Le Figaro* es va publicar a la secció d'escacs. Però, tot i que tots els seus amics el creien dedicat íntegrament al joc, un annex al seu estudi va descobrir el seu testament final d'art no retinià: *Étant donnés*. D'aquesta peça pòstuma, una complexa instal·lació preparada per ser revelada al públic en el moment de la seva mort, se n'han descobert molt recentment les instruccions de muntatge: una altra carpeta/caixa que és un complement de comprensió a l'obra final. En veure les instruccions crida l'atenció un element invisible en la instal·lació final: la base d'*Étant donnés* és un terra a mode de damer, un tauler final d'escacs que serveix per assentar el llegat final del seu autor. Com en altres ocasions, les instruccions de l'artista són la idea, el concepte que planteja la peça, i són tan importants per pensar l'obra com l'obra mateixa.

Els seu mecenes, Walter Arensberg va comentar-li en una ocasió per carta que tota la seva producció responia en certa manera al patró de desenvolupament d'una partida d'escacs. Duchamp li va contestar: «La seva comparació entre l'ordre cronològic de les pintures i els escacs és absolutament certa... però ¿quan administraré el meu escac i mat o seré vençut?». El fi que persegueix una partida és sempre la caiguda del contrari. L'epitafi de la seva tomba no va deixar lloc a cap mena de dubte: «Per cert, els que moren són sempre els altres».

Marcel Duchamp

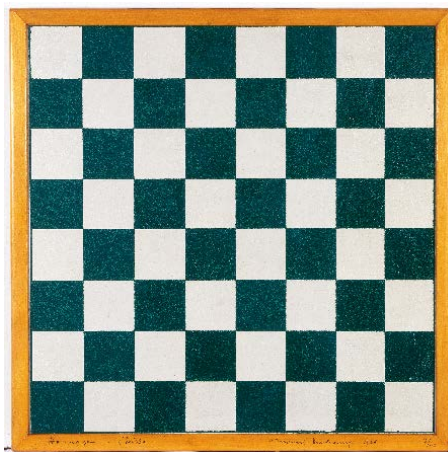
Hommage à Caissa [Homenaje a Caissa],
1965

48 x 48 cm

Ready-made: tablero de madera y
serigrafía sobre cuero artificial

Colección Vera y Arturo Schwarz de Arte
Dadá y Surrealista del Museo de Israel,
Jerusalén

© Marcel Duchamp, VEGAP, 2016

Yoko Ono

White Chess Set (Play It by Trust)

[Escacs blancs (Juga amb
confiança)], 1966-2016

Reproducció de l'obra original a
càrrec de Xavier Torrent

Yoko Ono Exhibitions

Takako Saito i George Maciunas

Spice Chess [Escacs d'espècies], 1966

16 ampolles d'espècies amb taps de
suro negres, 16 ampolles d'espècies
mab taps de suro blancs i 64 ampolles
transparents

28 x 42 x 6,5 cm

Cortesia de la Fondazione Bonotto,
Molvena, Itàlia

© Takako Saito, VEGAP, 2016

© George Maciunas, VEGAP, 2016

Julian Wasser

Marcel Duchamp jugant als escacs al
Pasadena Museum, 18 d'octubre,
1963

Fotografia

18 x 25 cm

Arxiu Pere Vehí, Cadaqués

Llista completa d'obres

1. DE L'OCI FAMILIAR AL QUADRE COM A IDEA

Robert W. Paul

A Chess Dispute [Una batussa d'escacs],
1903

Videoprojecció en blanc i negre, 60 min,
sense so

BFI National Archive, Londres

Carlos Pérez de Rozas

Primer torneig d'escacs femení
d'Espanya, 1932

Fotografia al gelatinobromur de plata

11 x 12,3 cm

Arxiu Fotogràfic de Barcelona. Ajuntament
de Barcelona

Carlos Pérez de Rozas

Festa major, 1934

Fotografia al gelatinobromur de plata

22,8 x 17 cm

Arxiu Fotogràfic de Barcelona. Ajuntament
de Barcelona

Carlos Pérez de Rozas

Capablanca, excampió mundial d'escacs.

Va jugar quaranta partides amb els socis
de la Federació Catalana d'Escacs, 1935

Fotografia al gelatinobromur de plata

16,8 x 23 cm

Arxiu Fotogràfic de Barcelona. Ajuntament
de Barcelona

Carlos Pérez de Rozas

El campió mundial d'escacs Alexander

Alekhine juga cinquanta simultànies a
l'Ateneu de Barcelona, 1935

Fotografia al gelatinobromur de plata

16,7 x 23 cm

Arxiu Fotogràfic de Barcelona. Ajuntament
de Barcelona

Marcel Duchamp

La Partie d'échecs [La partida d'escacs],
1910

Oli damunt tela

114 x 146,5 cm

Philadelphia Museum of Art: The Louise
and Walter Arensberg Collection, 1950

Raymond Duchamp-Villon

Le Cheval [El cavall], 1914

Guix

45 x 40,5 x 26,5 cm

Musée de Grenoble, França

Jean Metzinger

Le Soldat à la partie d'échecs [Soldat
jugant als escacs], c. 1915-1916

Oli damunt tela

81,3 x 61 cm

Préstec del David and Alfred Smart
Museum of Art, The University of Chicago;
donació de John L. Strauss, Jr. en
memòria del seu pare, John L. Strauss

Jean Crotti

Laboratoire d'idées [Laboratori d'idees],
1921

Aquarel·la sobre paper

44 x 54 cm

Musée d'Art moderne de la Ville de Paris

Ferdinand de Saussure

Cours de linguistique générale [Curs de
lingüística general], Payot, París, 1931

Llibre

Bibliothèque nationale de France, París

Marcel Duchamp

Trébuchet [Trampa], 1917 (rèplica de
1964)

Ready-made assistit: penjador

19 x 100,1 x 11,6 cm

Col·lecció Vera i Arturo Schwarz d'Art
Dadaïsta i Surrealista del Museu d'Israel,
Jerusalem

2. ELS ESCACS I L'ART PER AL POBLE

Vsévolod Pudovkin i Nikolai Shpikovsky

Shakhmatnaya goryachka [La febre dels
escacs], 1925

Videoprojecció en blanc i negre, 18 min,
sense so

Eye Film Institute, Amsterdam

Vladimir Nabokov

Zashchita Luzhina [La defensa], Éditions
de la Seine, París, 1930

Llibre

Biblioteca Nacional de España, Madrid

Michel Aubry

L'Échiquier [El tauler d'escacs], 2000

Fusta pintada, dos llengüetes

114,5 x 188,5 x 93 cm

Col·lecció Frac des Pays de la Loire,

Carquefou, França

Wassily Kandinsky

Durchgehender Strich [Línia transversal],
1923

Oli damunt tela

141 x 202 cm

Kunstsammlung Nordrhein-Westfalen,

Düsseldorf. Donació de Westdeutscher

Rundfunk, 1967

Paul Klee

Überschach [Gran tauler d'escacs], 1937

Oli damunt tela

121 x 110 cm

Kunsthaus Zürich, Suïssa

Josef Hartwig

Bauhaus-Schachspiel (Modell I) [Escacs
de la Bauhaus (Model I)], 2007

Reedició del joc d'escacs original de
1923

Museu del Joguet de Catalunya, Figueres

Sonia Delaunay

*Les Robes simultanées (Trois femmes,
formes et couleurs)* [Vestits simultanis
(Tres dones, formes i colors)], 1925

Oli damunt tela

146 x 114 cm

Museo Thyssen-Bornemisza, Madrid

Oskar Schlemmer

Das Triadische Ballet [El ballet triàdic],
1922

Adaptació a càrrec de Bavaria Atelier
(1970)

Videoprojecció en color, 30 min

Bavaria Atelier, GmbH

3. L'ESPAI PSICOANALÍTIC DEL TAULER

Desconegut

Marcel Duchamp al costat d'altres altres
jugadors al Cinquè Campionat d'Escacs
de Chamonix, França, 1927

Gelatina de plata

93 x 74 cm

Philadelphia Museum of Art Archives.

Donació de Jacqueline, Paul i Peter

Matisse en memòria de la seva mare,

Alexina Duchamp

Marcel Duchamp

Cartell per al Campionat de França
d'Escacs, 1925

Paper imprès

78 x 58,4 cm

Staatliches Museum Schwerin /

Ludwiglust / Güstrow

Yevgueni Znosko-Borovski

Comment il faut commencer une partie d'échecs [Com començar una partida d'escacs]. Versió francesa de Marcel Duchamp. *Les Cahiers de l'échiquier français*, París, 1933

Llibre

Biblioteca, Centro de Documentación y Archivo del Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofía, Madrid

Marcel Duchamp

Le Monde des échecs [El món dels escacs], L'Échiquier, Brussel·les, 1933

Llibre

Biblioteca, Centro de Documentación y Archivo del Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofía, Madrid

Marcel Duchamp i Vitaly**Halberstadt**

L'opposition et cases conjuguées sont réconciliées [L'oposició i les caselles conjugades es reconcilien], L'Échiquier, Brussel·les, 1932

Llibre

Biblioteca, Centro de Documentación y Archivo del Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofía, Madrid

André Breton

Second manifeste du surréalisme [Segon manifest del surrealisme], Éditions KRA, París, 1930

Llibre

Fundació Joan Miró, Barcelona. Dipòsit de Joan Punyet Miró, Teodoro Punyet Miró, Lola Fernández Jiménez i Lucía Punyet Ramírez

Desconegut

Bertolt Brecht jugant als escacs amb Walter Benjamin, 1934

Fotografia en blanc i negre

18 x 24 cm

Akademie der Künste, Berlin, Bertolt-Brecht-Archiv, Berlín

Man Ray

Fotografia d'*Échec dessin* [Dibuix d'escaquer], s.d.

Gelatina d'argent

23,8 x 17,5 cm

Col·lecció Frederic Amat, Barcelona

Man Ray

Échiquier surréaliste [Escaquer surrealista], 1934

Collage. Gelatina de plata

46 x 30,2 cm

Col·lecció Vera i Arturo Schwarz d'Art Dadaïsta i Surrealista del Museu d'Israel, Jerusalem

René Magritte

Le Géant [El gegant], 1937

8,8 x 6 cm

Fotografia argèntica

Col·lecció privada. Cortesia de la Galerie Brachot, Brussel·les

Charles Leirens

Retrat de René Magritte, s.d.

Fotografia en blanc i negre

Musée de la Photographie à Charleroi, Bèlgica

Desconegut

Salvador Dalí i Gala jugant als escacs, s.d.

Fotografia en blanc i negre. Còpia d'època

12,7 x 20,6 cm

Fundació Gala-Salvador Dalí, Figueres

René Clair

Entr'acte [Entreacte], 1924

Videoprojecció en blanc i negre, 20 min, sense so

Les Ballets suédois, París

Mercè Rodoreda

Sense títol (Composició VII), s.d.

Aquarel·la damunt paper

39 x 49 cm

Fundació Mercè Rodoreda. Institut d'Estudis Catalans

Mercè Rodoreda

Sense títol (Composició IX), 1954

Aiguada damunt paper

48 x 38 cm

Família Borràs-Gras

Muriel Streeter

The Chess Queens [Les reines dels escacs], 1944

Oli damunt tela

34,3 x 45,1 cm

Wadsworth Atheneum Museum of Art, Hartford, C.T. Donació de David E. Austin

Dave Fleischer

Chess-nuts, 1932

Videoprojecció en blanc i negre, 7 min

Paramount Studios

Joan Miró

Gravats de *Poèmes et chansons* [Poemes i cançons], s.d.

Aiguafort i aiguatinta

33,5 x 50,5 cm; 33 x 50,5 cm; 33,5 x 52 cm; 33 x 50,5 cm;

Fundació Joan Miró, Barcelona

Marcel Duchamp

Corbata, regal d'aniversari de Marcel Duchamp a Joan Miró, el 20 d'abril de 1947

Fibra sintètica amb imatge impresa, firmada i datada al dors

118 x 11 cm

Col·lecció particular

4. EL JOC DE LA GUERRA

R. L. Chacón

Por qué hice las «Chekas» de Barcelona

[Per què vaig fer les «Txekes» de Barcelona], 1939

Llibre

Col·lecció particular

Damàs Calvet Serra

Joc d'escacs fet al camp de concentració d'Argelès, 1939

Fusta

21,5 x 21,5 x 6,5 cm

Museu del Joguet de Catalunya, Figueres

Wehrschach Tak-Tik. Joc militar de taula

Reedició del joc original de 1938

19,5 x 19,5 x 4 cm

Maria-Helena Vieira da Silva

La Partie d'échecs [La partida d'escacs], 1943

Oli damunt tela

81 x 100 cm

Centre Pompidou, París. Musée national d'art moderne / Centre de création industrielle. Compra de l'Estat a l'artista, 1947

Octavio Paz

Marcel Duchamp, Ediciones Era, Mèxic, 1968

Llibre amb estoig de tela verda

parcialment folrada amb paper imprès

32 x 21 x 2,5 cm

Col·lecció Frederic Amat, Barcelona

Jorge Luis Borges

El ajedrez [Els escacs]. Poema il·lustrat publicat a la revista *Gente*, Editorial Atlántida, Buenos Aires, 1977

Paper imprès

32 x 51 (revista oberta)

Fundació Joan Miró, Barcelona

Jorge Luis Borges

El ajedrez (Àudio del poema inclòs al llibre *El hacedor* recitat pel mateix autor), 1960

Àudio, 1 min 44 s

Fundación Internacional Jorge Luis Borges

Marcel Duchamp

La mariée mise à nu par ses célibataires, même (Boîte verte) [La núvia despullada pels seus solters, àdhuc (La caixa verda)], 1934

Caja de cartró amb impressions sobre paper

38 x 28,4 x 2,6 cm

Col·lecció MACBA. Fundació MACBA.

Dipòsit Família Bombelli

Marcel Duchamp

Boîte-en-valise [La caixa a la maleta], 1935-1941

Caixa de cartró amb rèpliques en miniatura, fotografies i reproduccions en color d'obres de l'artista

40,5 x 38 x 10 cm

Fundació Joan Miró, Barcelona. Donació d'Alexina Duchamp

5. LA IMATGERIA DELS ESCACS**Marcel Duchamp**

Invitació a l'exposició *The Imagery of Chess* en la Julien Levy Gallery de Nova York, 1944

Paper plegat amb litografia offset

19,5 x 11,7 cm

Max Ernst

Chess Set [Joc d'escacs], 1944

Fusta d'auró y noguera

60,3 x 60,3 x 1,3 cm

Max Ernst Museum Brühl des LVR.

Dipòsit particular

Alexander Calder

Chess Set [Joc d'escacs], c. 1944

Fusta i pintura

45,7 x 45,7 cm

Calder Foundation, Nova York

Isamu Noguchi

IN-61 Chess Table [Taula d'escacs IN-61], 1944

Contraxapat de bedoll ebanitzat, aluminió fos lacat i plàstic acrílic

49 x 68 x 67 cm

Col·lecció Vitra Design Museum, Weil am Rhein, Alemanya

Man Ray

Échecs [Escacs], 1962

Llapis damunt paper

21 x 15 cm

Arxiu Pere Vehí, Cadaqués

Man Ray

Jeu d'échecs [Joc d'escacs], 1920-1962

Fusta, bronze i llautó esmaltat

142 x 57 x 9,5 cm

Cortesía de la Galerie Eve Meyer, París

Dorothea Tanning

Chess Tournament at the Julien Levy Gallery, 6th January, 1945 [Campionat d'escacs a la Julien Levy Gallery, 6 de gener de 1945], 1945

Collage de tres fotografies fetes per Julien Levy

8 x 14 cm

The Destina Foundation, Nova York

Hans Richter

8 x 8: A Chess Sonata in 8 Movements [8 x 8: Sonata d'escacs en 8 moviments], 1957

Videoprojecció en color, 80 min

Cortesia de The Film-Makers' Cooperative / The Newman American Cinema Group, Inc.

Vittorio Rieti

Chess Serenade [Serenata d'escacs], 1944

Àudio, 1 min 27 s

MODE Records

John Cage

Chess Pieces [Peces d'escacs], 1944

Àudio, 9 min 49 s

MODE Records

6. ELS ESCACS ALS INICIS DE L'ART CONCEPTUAL

Marcel Duchamp

Échiquier de poche [Joc d'escacs de butxaca], 1943-1961

15 x 12 cm

Ready-made rectificat: tauler d'escacs de butxaca de cuir negre magnetitzat amb tancament magnètic. Peces d'escacs de cel·luloide enganxades sobre bases metàl·liques

Col·lecció Vera i Arturo Schwarz d'Art Dadaïsta i Surrealista del Museu d'Israel, Jerusalem

Arnold Rosenberg

Marcel Duchamp jugant als escacs al seu estudi de Nova York, c.1958

Fotografia

21 x 15 cm

Arxiu fotogràfic d'Eugenio Granell, Santiago de Compostel·la

Oriol Maspons

Marcel Duchamp jugant una partida d'escacs amb Eduard Tharrats a l'interior del Bar Melitón de Cadaqués, 1964

Fotografia

Arxiu Pere Vehí, Cadaqués

Marcel Duchamp

Motlle buit de la cara de Marcel Duchamp per a la peça *Marcel Duchamp Cast Alive* [Marcel Duchamp emmotllat viu], 1967

Guix

25 x 17 x 11 cm

Arxiu Pere Vehí, Cadaqués

Julian Wasser

Marcel Duchamp jugant als escacs al

Pasadena Museum, 18 d'octubre, 1963

Fotografia

18 x 25 cm

Arxiu Pere Vehí, Cadaqués

Ingmar Bergman

Det sjunde inseglet [El setè segell], 1957

Videoprojecció en blanc i negre, 96 min

Svensk Filmindustri

Jean-Marie Drot

Jeu d'échecs avec Marcel Duchamp [Joc d'escacs amb Marcel Duchamp], 1963

Videoprojecció en color, 82 min

Radio Télévision Française

Samuel Beckett

Fin de partie [Fi de partida], Éditions de Minuit, París, 1957

Llibre

Bibliothèque nationale de France, París

Marcel Duchamp

Hommage à Caïssa [Homenatge a Caïssa], 1965

48 x 48 cm

Ready-made: tauler de fusta i serigrafia sobre cuir artificial

Col·lecció Vera i Arturo Schwarz d'Art Dadaïsta i Surrealista del Museu d'Israel, Jerusalem

Takako Saito i George Maciunas

Grinder Chess [Escacs molinet], 1964

Caixa de fusta amb diversos materials acoblats

17 x 17 x 7,2 cm

Cortesia de la Fondazione Bonotto, Molvena, Itàlia

Takako Saito i George Maciunas

Spice Chess [Escacs d'espècies], 1966

16 ampolles d'espècies amb taps de suro negres, 16 ampolles d'espècies amb taps de suro blancs i 64 ampolles transparents
28 x 42 x 6,5 cm

Cortesia de la Fondazione Bonotto, Molvena, Itàlia

Yoko Ono

White Chess Set (Play It by Trust) [Escacs blancs (Juga amb confiança)], 1966.

Reproducció de l'obra original a càrrec de Xavier Torrent Yoko Ono Exhibitions

Robert Filliou

Optimistic Box no. 3 [Caixa optimista núm. 3], 1969

Caixa de fusta amb escaquer imprès

6 x 11,9 x 2,9 cm

Cortesia de la Fondazione Bonotto, Molvena, Itàlia

Shigeko Kubota

Marcel Duchamp and John Cage [Marcel Duchamp i John Cage], 1972

Videoprojecció en blanc i negre, 28 min

Electronic Art Intermix

Marcel Duchamp

Manual of Instructions of 'Étant Donnés': 1.

La Chute d'Eau; 2. Le Gaz d'Éclairage

[Manual d'instruccions per a *Étant donnés*:

1. El salt d'aigua; 2. L'enllumenat de gas],

Ed. d'Anne Harnoncourt, Philadelphia

Museum of Art, 1987

Llibre

30,5 cm x 27,2 cm

Fundació Joan Miró, Barcelona

Lewis Jacobs

In His Own Words [En paraules seves], 1968

Videoprojecció en color, 35 min

West Long Branch

Artistes i procedència de les obres

Fi de partida. Duchamp, els escacs i les avantguardes

Fundació Joan Miró

29 d'octubre de 2016 - 22 de gener de 2017

Comissari: Manuel Segade

Amb el patrocini de la Fundación BBVA

Artistes presents a l'exposició:

Alexander Calder	Maria-Helena Vieira da Silva
André Breton	Max Ernst
Arnold Rosenberg	Mercè Rodoreda
Charles Leirens	Michel Aubry
Damàs Calvet Serra	Muriel Streeter
Dave Fleischer	Oriol Maspons
Dorothea Tanning	Oskar Schlemmer
Eugene Znosko-Borovsky	Paul Klee
Ferdinand de Saussure	R.L. Chacón
Hans Richter	Raymond Duchamp-Villon
Ingmar Bergman	René Clair
Isamu Noguchi	René Magritte
Jean Crotti	Robert Filliou
Jean Metzinger	Robert W. Paul
Jean-Marie Drot	Samuel Beckett
Joan Miró	Shigeo Kubota
John Cage	Sonia Delaunay
Jorge Luis Borges	Takako Saito, George Maciunas
Josef Hartwig	Vittorio Rieti
Julian Wasser	Vladimir Nabokov
Lewis Jacobs	Vsévolod Pudovkin, Nikolai
Man Ray	Shpikovsky
Marcel Duchamp	Wassily Kandinsky
Marcel Duchamp, Vitaly Halberstadt	Yoko Ono

Procedència de les obres:

Archivo fotográfico Eugenio Granell
Arxiu Fotogràfic de Barcelona. Ajuntament de Barcelona
Arxiu Pere Vehí
Bertolt-Brecht-Archiv
BFI National Archive
Biblioteca Nacional de España
Bibliothèque national de France
Calder Foundation
Centre Pompidou – Musée national d'art moderne
Doriane Films
Electronic Art Intermix
Eye Film Institute
Fondazione Bonotto
Frac de Pays de la Loire, Carquefou
Fundació Gala-Salvador Dalí
Fundació Internacional Jorge Luis Borges
Fundació Mercè Rodoreda. Institut d'Estudis Catalans
Galerie Brachot
Galerie Eva Meyer
Jean and Julien Levy Foundation for the Arts
Kunsthaus Zürich
Kunstsammlung Nordrhein-Westfalen
Max Ernst Museum Brühl des LVR
Musée d'Art moderne de la Ville de Paris
Musée de Grenoble
Musée de la Photographie à Charleroi
Museu d'Israel
Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofía
Museo Thyssen-Bornemisza
MACBA. Museu d'Art Contemporani de Barcelona
Museu del Joguet de Catalunya
Philadelphia Museum of Art
Smart Museum of Art. The University of Chicago
Staatliches Museum Schwerin
Successió Joan Miró
The Destina Art Foundation
The Film-Makers Cooperative /The New American Cinema Group, Inc.
Vitra Design Museum
Wadsworth Atheneum Museum of Art
Yoko Ono Exhibitions
Arxius i col·leccions particulars

«Totes aquestes bagatel·les, existència de Déu, ateisme, determinisme, lliure albir, societats, mort, etc., són les peces d'un joc d'escacs anomenat llenguatge i només són divertides si hom no es preocupa de guanyar o perdre aquesta partida.»

Carta a Jehan Mayoux (Nova York, 8 de març de 1956), a
Marcel Duchamp, *Cartas sobre el arte*

Publicació

Fi de partida. Duchamp, els escacs i les avantguardes

Editat per la Fundació Joan Miró i la Fundación BBVA

Textos: Manuel Segade, Adina Kamien-Kazhdan i Estrella de Diego

Edicions en castellà, català i anglès

Disseny: Saura-Torrente. Edicions de l'Eixample

128 pàgines, 80 il·lustracions

978-84-16411-19-1 *Fin de partida. Duchamp, el ajedrez y las vanguardias*

978-84-16411-18-4 *Fi de partida. Duchamp, els escacs i les avantguardes*

978-84-16411-20-7 *Endgame: Duchamp, Chess and the Avant-garde*

L'exposició s'acompanya d'una publicació que inclou el text curatorial del comissari Manuel Segade, que recorre els diferents àmbits de l'exposició; un assaig d'Adina Kamien-Kazhdan, conservadora d'art modern del Museu d'Israel, entorn d'*Échiquier surréaliste*, el mític collage fotogràfic de Man Ray exposat al tercer àmbit de l'exposició, i un article de l'escriptora i catedràtica d'art contemporani Estrella de Diego, que aprofundeix en la fascinació que els escacs van despertar en els artistes i intel·lectuals més destacats de l'avantguarda.

Activitats

Visites guiades per al públic general, els dissabtes a les 11 h en català i a les 12.30 h en castellà.

Programa Familimiró

Escac creuat. Jornada familiar entorn de l'exposició *Fi de partida. Duchamp, els escacs i les avantguardes.*

Dissabte 17 de desembre, de 17 a 19 h. Amb els tallers següents:

Fora de joc. Us proposem tallar, batre i saltar a la paella les peces dels escacs i explorar quin en podria ser el resultat. Un tauler de colors? Peces comestibles? Un receptari de noves normes?

Accions per explorar més enllà, a dins i al voltant del joc.

Associació Cultural Nyamnyam i Vanessa Tedejo

In-between. Una instal·lació participativa de Luzie Milena Weigelt.

Armariets, claus, passos... una proposta per descobrir móns intermedis.

A càrrec de Luzie Milena Weigelt

Podeu consultar el programa d'activitats per als Amics de la Fundació a <http://www.fmirobcn.org/amics>

«Una partida d'escacs és visual i plàstica i, encara que en el sentit estàtic de la paraula no sigui geomètrica, sí que és un mecanisme, si tenim en compte que es mou: és un dibuix, és una realitat mecànica. [...]

Sens dubte, hi ha [...] en els escacs coses bellíssimes en l'àmbit del moviment, però no en el visual, per descomptat. La bellesa, en aquests casos, consisteix a imaginar el moviment, o el gest. Transcorre completament en la matèria grisa.»

Marcel Duchamp a Pierre Cabanne,
Conversaciones con Marcel Duchamp

Informació general

Horaris

Dimarts, dimecres i divendres laborables de 10 a 18 h

Dijous de 10 a 21 h

Dissabtes de 10 a 20 h

Diumenges i festius de 10 a 14.30 h

Dilluns no festius tancat

Accés a la Fundació fins a 30 minuts abans de tancar

Entrades

Entrada general

Individual: 12 €

Reduïda: estudiants de 15 a 30 anys, visitants més grans de 65 anys: 7 €

Menors de 15 anys i aturats (acreditats): entrada gratuïta

Entrada a las exposicions temporals

Individual 7 €

Reduïda: estudiants de 15 a 30 anys, visitants més grans de 65 anys: 5 €

Menors de 15 anys i aturats (acreditats): entrada gratuïta

Passi anual: 13 €

Guia multimèdia: 5 €

Articket BCN

Visiteu els 6 principals centres d'art de Barcelona per 30€ www.articketbcn.org

Accessibilitat

Transport

Autobusos 55 i 150 (bus Parc de Montjuïc)

Funicular de Montjuïc (metro Paral·lel, tarifa integrada)

Es recomana l'ús del transport públic per a venir a la Fundació.

Imatges disponibles per a premsa i **dossier** digitalitzat a la nostra sala de premsa virtual www.fmirobcn.org/premsa i a l'enllaç <http://bit.ly/2dDFHog>

Seguiu les activitats de *Fi de partida: Duchamp, els escacs i les avatguardes* a les xarxes socials amb l'etiqueta **#Fidepartida** i a la web www.fmirobcn.org

Fundació Joan Miró
* J.F. Barcelona

Fundación **BBVA**

Fundació Joan Miró
Parc de Montjuïc
08038 Barcelona
T +34 934 439 070
press@fmirobcn.org

www.fmirobcn.org

